

FƏRİDƏ ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti

Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının dosenti

E-mail: aliyevaliye@gmail.com

ALBANİYANIN ELLİN DÜNYA İLƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİ

Açar sözlər: Ellin dünya, iqtisadi əlaqələr, Albaniya, yazılı mənbə, antik müəlliflər

Ключевые слова: эллинистический мир, экономические отношения, Албания, письменные источники, античные авторы

Key words: the Hellenistic world, economic relations, Albania, a written source, the ancient authors

Azərbaycanın ərazisi əlverişli coğrafi mövqeyə və təbii zənginliklərə malik olduğundan, burada qədim cəmiyyətin təşəkkül tapıb inkişaf etməsi üçün real imkanlar mövcud olmuşdur. Cəmiyyətin inkişaf tarixinin öyrənilməsində ayrı-ayrı təsərrüfat sahələrinin arxeoloji material və yazılı məlumat əsasında təhlili başlıca məsələlərdən biridir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqları Azərbaycan əhalisinin təsərrüfat və ticarət həyatını öyrənmək üçün müəyyən qədər imkan yaradır. Azərbaycanın qədim dövlətlərindən olan Albaniyanın e.ə.IV əsr - e.III əsrlərində ticarət münasibətlərinə dair materialların azlığına baxmayaraq, antik müəlliflərin məlumatları, müxtəlif sikkə nümunələri, Cənubi Qafqaz və dünya tranzit ticarətində mühüm rol oynayan Xəzər dənizi və Kür çayı kimi su yollarının olması onun bir çox ölkələrlə əlaqələrini aydınlaşdırmağa imkan yaradır. Ticarət antik dövr Albaniya şəhərlərinin iqtisadi həyatında böyük rol oynayırdı (1, s.152). Ticarət istehsalı ilə əlaqədar olan əkinçiliyin və sənətkarlığın inkişafı öz növbəsində ticarətin inkişafına şərait yaradırdı.

Albanların təsərrüfatında əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlıq əsas yer tutmuşdur. Bunlarla əlaqədar olaraq, yardımçı təsərrüfat sahələri - bağçılıq, bostançılıq, balıqçılıq damövcud olmuşdur (2, s.102). Antik müəlliflərin məlumatları kənd təsərrüfatının kifayət qədər dəqiq mənzərəsini verir (3, s.80).

Y.İ.Krupnov “Şimali Qafqazın qədim tarixi” adlı əsərində etnoqrafik dəlillərə və Strabonun Albaniyada xışdan istifadə haqqındakı məlumatına əsaslanaraq Qafqazda qədimdə kobud ağır xışdan istifadə edilməsi fikrini irəli sürür (4, s.313).

Strabon qeyd edir ki, albanlar və iberlər “münbit torpağa malikdirlər və təsərrüfatı yaxşı inkişaf etdirə bilirlər” (XI,2,19). Biz Strabonda əkinçilik üçün yararsız ərazi haqqında da məlumata rast gəlirik. Məsələn, o, yazır ki, İberiyadan Albaniyaya gedən yol “Kambisenadan – suyu qıt olan dərə-təpəlik ərazidən keçir” (XI,4,5).

Azərbaycanda həm bərk, həm də yumşaq buğda növü əkilirdi. Bərk buğda dəninin və ununun Mingəçevirdə aşkar edilmiş qalıqları həmin vaxtlara aiddir (3, s.82). Bağçılığın albanların təsərrüfatında xüsusi rol oynadığını göstərən yazılı mənbələr arxeoloji tapıntılarla təsdiq edilir (2, s.106). Strabon Albaniyanın üzümliklərindən, habelə üzüm tənəklərinin bol üzüm gətirməsindən danışır. Məlum olduğu kimi, üzümdən müxtəlif məhsullar hazırlanması təsərrüfat həyatında böyük əhəmiyyətə malik idi.

Əhalinin iqtisadi həyatında maldarlıq nəzərə cəpəcaq yer tuturdu. Yazılı qaynaqlarda Kaspi torpağında dəvələr olması haqqında da məlumatlar qalmışdır. Dəvələrdən digər ölkələrə

mal daşımaq üçün istifadə olunurdu. Ticarət məqsədilə həyata keçirilən səyahətlərdə istifadə olunan minik və yük heyvanları maldarlıqda da xüsusi yer tuturdu. Bunlardan atı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Deməli, hərbi işlərdə geniş istifadə olunmalarından əlavə, Albaniyada dəvə və atlardan ticarətdə minik və yük daşımaq məqsədilə də istifadə olunurdu. Arxeoloji tapıntılardan və mənbələrin verdiyi məlumatdan göründüyü kimi, Albaniyanın iqtisadi həyatında heyvandarlıq böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Bir çox mənbələr qədim Azərbaycan əhalisinin balıqçılıqla da məşğul olduğunu göstərir. Təbii ki, balıqçılıq Xəzər dənizi, Kür və Araz kimi iri çayların yaxınlığında yaşayan tayfaların həyatında mühüm rol oynaya bilərdi. Buna baxmayaraq, dağ çaylarında olan fərelbalıqlarından, eləcə də ölkə daxilində mübadilə yolu ilə Kür və Araz çaylarında və Xəzər dənizində ovlanmış balıqlardan istifadə olunmuşdur. Yəqin ki, Albaniyanın digər ölkələrlə iqtisadi-ticarət əlaqələrində balıq və balıq məhsulları özünəməxsus yer tutmuş. Klavdi Elian yazır ki, Kaspi torpağında nəhəng bir göl var və bu göldə itiburun adlanan nəhəng balıqlar üzür. Kaspi-lər onları tutur, duzlayır və ya qurudurdular. Sonra isə dəvələrə yükləyib Ekbatanaya aparırlar. Bu məlumat həm Albaniyaya, həm də Atropatenaya aiddir. Yəni, həm ölkə daxili, həm də ölkəxaricə ticarətdə balıqdan istifadə edirdilər. Bu balıqların piyindən məlhəm hazırlayırdılar. Bundan başqa, çox əlverişli olan yapışqan düzəldirdilər. Yəqin ki, ticarətdə bu yapışqandan istifadə olunurdu. Həm də xaricdən gətirilən fil dişindən əşyalar hazırlayan ustalar da bu yapışqandan işlədirdilər. Balıqlara vurmaq üçün lazım olan çoxlu duz Atropatena duz mədənlərindən gətirilirdi.

Albaniyanın iqtisadiyyatında əkinçilik və maldarlıqla bərabər, müxtəlif sənətkarlıq sahələri də başlıca yerlərdən birini tutmuşdur. Tədqiq olunan sahələrdən biri dulusçuluqdur və metalışləməyə aid, qismən də şüşə istehsalı ilə əlaqədar olan sənətkarlıq haqqında bir qədər ətraflı məlumat əldə edilmişdir.

Albaniyada şüşə məmulatı istehsalı kimi nisbətən incə və mürəkkəb sənət sahəsinin mövcud olması haqqında arxeoloji materialların təhlili mülahizələrə imkan verir. Qazıntılar zamanı gətirilmə şüşə qablarla yanaşı, yerli istehsal nümunələrinin də varlığı müəyyənləşdirilmişdir (2, s. 114). Şüşə qablar Albaniyaya həm ticarət əlaqələri vasitəsi ilə xaricdən gətirilmiş, həm də yerli sənətkarlar tərəfindən istehsal edilmişdir. Bəzi şüşə qabların ətraflı tədqiqi nəticəsində aydın olmuşdur ki, onlar yerli istehsalın məhsuludur (5, s. 113-122). Lakin şüşə qablar istehsalında yerli formaların tətbiqi ilə yanaşı Yaxın Şərq şüşə istehsalı elementlərinin də varlığı məlum olur. Albaniyada şüşə istehsalı yerli gil qab istehsalının bəzi xüsusiyyətlərinin tətbiqi vasitəsilə, eyni zamanda mədəni əlaqələr nəticəsində mənimsənilmiş forma və üsullarla da təkmilləşdirilmişdir (2, s. 97). Məişətdə şüşədən düzəldilən qab-qacaqdan istifadə edilirdi, dəfn mərasimində lazım olan ətirilər və ətirli yağlar da şüşə qablarda saxlanılırdı (3, s. 99). K.V. Treverin fikrincə, Albaniya ərazisində üzə çıxarılmış bəzi şüşə məmulatların yerli, yaxud Suriya, Kiçik Asiya vilayətlərindən gətirilmə olduğunu demək hələlik çətindir (6, s. 81).

Məlum olduğu kimi, toxuculuq hələ ən qədim zamanlardan insanların həyatında müəyyən yer tutmuşdur. II-III əsrlərdə yaşamış Klavdi Elianın verdiyi məlumatdan Albaniyada istehsal olunan yunun xarici ölkələrdə satıldığı aydın olur. O yazır ki, burada dəvələr olduqca çoxdur və onlar yumşaq yunla örtülmüşdür. Onların yunu çox zərifdir, belə ki, öz yumşaqlığına görə, Milet yunundan geri qalmır. Toxuculuğun inkişafı bir sıra xırda peşələrin də meydana çıxmasını və onunla əlaqəli şəkildə inkişaf etməsini şərtləndirmişdi. Bunlardan biri boyaçılıqdır. İstehsal olunmuş parçanı, lifi, ipi, yaxud da paltarın özünü bir çox bitkilərin kök, gövdə, qabıq və çiçəyindən, habelə başqa materiallardan müxtəlif üsullarla alınan cürbəcür rənglə boyamışlar. Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Albaniya toxucuları

müxtəlif xammalla təmin olunmuşdular. Yerli boyalar olan- marena və koşenil haqqında da danışmağa əsas vardır (6, s.82).

Arxeoloji tapıntılar gön və dəridən müxtəlif geyimlər tikilməsini söyləməyə imkan verir. Təbii ki, bunlar hamısı ticarət münasibətlərinin inkişafında mühüm rol oynayır. Toxuculuğun, eləcə də başqa sənət növlərinin inkişafı öz növbəsində iqtisadiyyatın digər sahələrinin - mübadilə və ticarətin inkişafına da təsir göstərə bilmişdi.

Arxeoloqlar müxtəlif rəngli və ölçülü asma bəzək əşyaları da üzə çıxarmışlar. Heyvan heykəlcikləri, sxematik göz şəkilli muncuqlar, skarabeuslar (Misir və Suriya mənşəli, üzərində ornamenti olan daş və saxsı böcəklər) və başqa əşyalar bu qəbildəndir (3, s.73). Torpaq və kətakomba məzarlarından aypara şəkilli qızıl sırqalar üzə çıxarılmışdır. A.A.Qaraəhmədovanın fikrincə, bunlar Roma dövləti ilə ticarətin məhsulu olub, bu bölgəyə oradan idxal edilirdi. T.İ.Qolubkinaya görə, bu dövr üçün yunan-roma dünyasından gəlmiş və ya yerli istehsal məhsus gemmalı üzüklər əhəmiyyət kəsb edir. Roma gemmalarının yayılmasında Pompeyin və Antoninin yürüşləri mühüm rol oynamış, gəlmə gemmalar çox olduğundan onları yerli məmulatlardan ayırmaq mümkün deyildir. Tədqiqat göstərir ki, gemma qaynağı Qərbi dünyası əraziləri olmaqla bərabər Şərqi ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda ortaya çıxması romalıların Şərqi doğru yürüşləri ilə bağlıdır. Gemmaların bir qismi isə Yunanıstan və Roma mədəniyyətinin təsiri altında olan yerli oymaçı ustaların əlinin məhsuludur.

Beləliklə, Azərbaycanın ellin dövlətlərlə iqtisadi-ticarət əlaqələrinin inkişafında ölkələrin əlverişli coğrafi mövqeyi, bu dövrdə onların iqtisadi inkişafı, zəngin təbii şəraiti, bu regionların qədim Şərqi mədəniyyət mərkəzlərinə yaxınlığı və s. mühüm rol oynayır. Deməli, buna həm də Atropatena və Albaniya ərazilərindən keçən və bu iki ölkəni ellin dövlətlərlə birləşdirən tranzit ticarət yolları da təkan verirdi. Bu barədə həm antik müəlliflərin yazılı məlumatları, həm də arxeoloji və numizmatik materiallar məlumat verir. Ə.Rəcəbli özünün "Azərbaycanın numizmatikası" adlı kitabında yazır ki, "Albaniyanın mühüm xarici əlaqələri cənub istiqamətində-Atropatena vasitəsilə, oradan isə nəhəng ellin dünyası ilə mövcud olmuş və inkişaf etmişdir" (7, s.12).

Parfiyanın iqtisadi həyatına qoşulmuş yerli tacirlər ticarətdə fəal rol oynamışdılar. Onlar bir-birindən uzaq ölkələri birləşdirən böyük bir magistrallı əllərində saxlayırdılar. Bütün bunlar göstərir ki, bir tərəfdən Avropadan, digər tərəfdən Çindən, Hinditandan, Orta Asiyadan uzanan ticarət magistralları Parfiya ərazisində kəsişir, gətirilən mallar isə ya yerli tacirlər tərəfindən başqa yerlərə ötürülür, ya da iri şəhərlərdə qalaraq böyük yolların qolları ilə tədricən hər tərəfə yayılırdı. Atropatena və Albaniya bu ticarətdə müəyyən yer tuturdular: ixrac edilən mallar Ekbatanaya daşınır, buradan da başqa yerlərə aparılırdı. Antik Atropatena və Albaniya üçün nəzərdə tutulan idxal malları da Ekbatanaya bu əsas ticarət yolları ilə gətirilirdi.

Yuxarıda deyildiyi kimi, ticarət antik dövrdə Albaniyanın şəhərlərinin iqtisadi həyatında əhəmiyyətli rol oynayır. İstehsalçı ilə istehlakçı arasında vasitəçi rolunu da çox zaman fəaliyyət çevrəsini ticarət təşkil edən tacirlər oynayır (1, s.152).

Ellinizm dövründə pul dövriyyəsi yüksək səviyyəyə çatmışdır və pul dövriyyəsi üçün uyğun iqtisadi bazası olan bir çox ölkələrə yayılmışdır. Yəni pul zərbi yunan dünyasından yavaş-yavaş pul dövriyyəsinin yaranması və inkişafı üçün uyğun ictimai-iqtisadi bazası olan ölkələrə yayılmağa başladı. Bu məsələdə Albaniya da istisna təşkil etmirdi. Əhəməni İranında da pul zərbi mövcud idi. Güman edilir ki, Əhəmənilərin dövründə Albaniyada ticarət mübadilə vasitəsilə həyata keçirilirdi. Pul dövriyyəsinin yaranması üçün şərait Albaniyada ellinizm dövründə yarandı. Bu dövrdə ümumdünya ticarətinə yeni-yeni ölkələr cəlb olunurdu. Albaniya da belə ölkələrdən idi. Albaniyada artıq bir sıra yaşayış məskənləri şəhərlərə çevrilir və sənətkar-

lıq və ticarət durmadan inkişaf edirdi. Bütün bunlar pul dövriyyəsinin yaranıb inkişaf etməsi üçün iqtisadi-bazanın formalaşmağına gətirib çıxarırdı. Qafqazın numizmatik materiallarının davamlı tədqiqi Y.A.Paxomova belə qənaətə gəlməyə imkan vermişdi ki, Azərbaycan ərazisində pul dövriyyəsi e.ə.III əsrdən meydana gəlmişdir. Numizmatik tapıntılar əsasında Albaniyanın pul dövriyyəsinə iki əsas böyük dövrə bölmək mümkündür: e.ə.VI əsrdən-e.ə.I əsrin ortalarına qədər olan birinci dövr və e.ə.I əsrin ortalarından eramızın III əsrinə qədər olan ikinci dövr. Bu dövrlərin özlərini də Albaniyanın pul dövriyyəsində müəyyən dəyişikliklər baş verən bir neçə mərhələyə ayırmaq mümkündür (1,s.155).

Albaniyanın ellinizm dövründə pul dövriyyəsinə işıqlandırmaq üçün mühüm material tapılmış ayrı-ayrı sikkə və böyük pul dəfinələridir. Dəfinələr arasında pulların sayına və tərkibinə görə ən əhəmiyyətli 1966-cı ildə antik dövr Qəbələ yaxınlığında tapılmış dəfinədir. E.ə.II əsrin 20-ci illərinə aid bu dəfinənin ümumi qiyməti ondadır ki, burada 500-dən artıq alban zərbli pul tapılmışdır. Yalnız bu dəfinə Albaniyaya məxsus pul kəsilmə təkamülünü izləməyə imkan verir. Yerli zərbə aid pullar olan digər dəfinələr əsasında bu təkamülü izləmək mümkün deyil. Qəbələ dəfinəsi sayəsində dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün oldu ki, ellinizm dövrünə aid yerli alban pulları Böyük İsgəndərin pullarının təqlidi idi. Zaman keçdikcə yerli pullar tənəzzülə uğradılar, İsgəndərin sikkələri ilə genetik əlaqəli olmalarına baxmayaraq, pulların növləri də dəyişdi. Tədqiqatçılar belə nəticəyə gəlmişlər ki, Albaniyada İsgəndərin pullarına bənzətmə artıq e.ə.III əsrdən başlamışdır. Belə sikkələr Makedoniyalı İsgəndərin sikkələrinin şərq ölkələri bazarlarında geniş yayıldığı dövrlərdə kəsilirdi. Məhz elə buna görə də bu pullar Qafqaz Albaniyasının ilk pullarının zərbində etalon rolunu oynamışlar (8,s.48).

I.Babayevin fikrinə görə, Albaniyada Makedoniyalı İsgəndərin draxma və tetradraxmalarına oxşar pulların zərbəsinə e.ə.III əsrin birinci yarısında, hətta ola bilər ki, e.ə.IV əsrin sonu - III əsrin əvvəllərində başlamışlar. Albaniya Makedoniyalı İsgəndərin Şərq yürüşü sayəsində əhəmənilərin zülmündən azad olub müstəqil dövlət olmuşdur. İlkin olaraq Albaniyaya çox sayda İsgəndərin pulları daxil olmuşdur və bununla da Albaniya ellinist dünyası ilə ticarətə cəlb olunmuşdur. Əhalinin artan tələbatını təkcə gətirilmə pullar ödəmədiyi üçün ölkədaxili ticarət də yüksək səviyyəyə çatmışdı. Buna görə də Albaniya hökmdarları özləri pul zərb etməyə məcbur oldular. Əvvəlcə bu pullar orijinala daha yaxın idi, lakin vaxt keçdikcə öz görünüşlərini dəyişirlər (1,s.49). Güman etmək olar ki, Makedoniyalı İsgəndər və selevkilərin pullarının bir hissəsi Albaniyaya e.ə.IV əsrin sonlarında daxil olmuş və e.ə.III-II əsrlərdə burada əsas ödəmə vahidi rolunu oynamaqda davam etdirmiş. Bunu, bir tərəfdən, məlum bir fakt sübut edir ki, ölümündən sonra Makedoniyalı İsgəndərin pulları Şərqdə olduğu kimi, Yunanıstanda da uzun müddət zərb olunurdu. Onlar əvvəlki kimi beynəlxalq valyuta vəzifəsini yerinə yetirirdilər. Digər tərəfdən, bu, sözü gedən pulların selevki, roma və parfiya pulları ilə birləşmə dəfinələrdə üzə çıxarılmasını təsdiqləyir (9,s.93-94).

Ellin dünyası ilə Albaniyanın əlaqələri haqqında Mingəçevir, Şamaxıdan tapılmış möhürlər xəbər verir. Albaniya ərazisində tapılmış Suriya mənşəli şüşə muncuqlar da Albaniyanın Yaxın Şərq ilə ticarət münasibətləri haqqında məlumat verir. Dövlətin yaranması, şəhər mədəniyyətinin təşəkkülü beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsinə zəmin yaradırdı. Beləliklə, Atropatənada olduğu kimi, Albaniyada da bu dövrdə şəhər mədəniyyəti, sinfi cəmiyyət inkişaf edirdi, yerli əhalinin qədim Şərq ölkələri, antik dünya ilə siyasi, iqtisadi, mədəni, ticarət əlaqələri genişlənirdi.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Azərbaycan öyrənilən dövrdə, bir tərəfdən müstəqilliyini qorumağa çalışaraq, bir sıra yaxın, uzaq ölkələrlə mübarizə

aparmış, digər tərəfdən isə kənd təsərrüfünü, ayrı-ayrı sənət sahələrini, dini baxışlarını, mədəniyyətinin müxtəlif sahələrini yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1.Бабаев И.А. Города Кавказской Албании в IV в. до н.э. - III в. н.э. Баку, 1990, 234 с.
- 2.Osmanov F.L. Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyəti. Bakı, 1982, 158 s.
- 3.Əliyev K.H., Əliyeva F.K. Azərbaycan antik dövrdə. Bakı, 1997, 119 s.
- 4.Крупнов Е.И. Древняя история сев. Кавказа. Москва, 1960, 370 с.
- 5.Nuriyev A.B. В.Азərbaycan ərazisində aşkar edilmiş oymalı şüşə pıyalələr haqqında. Az.SSR EA Tarix institutu aspir. I elmi konf.-nın mat.-rı. Bakı, 1965, s.11-12.
- 6.Тревер К.В. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. М.-Л., 1959, 391 с.
- 7.Раджабли А.М. Нумизматика Азербайджана. Баку, 1997, 232 с.
- 8.Левиатов В.Н. Азербайджан с V в. до н.э. - III в. н.э. Изв. АН Азерб. ССР, 1950, № 1. с.48-95.
- 9.Расулова М.М. Торгово-экономические и культурные связи Кавказской Албании с античным и эллинистическим миром: IV в. до н.э. - III в. н.э. Баку, 2008, 216 с.

ФАРИДА АЛИЕВА

*Кафедра истории древнего мира и средних веков
Бакинского Государственного Университета*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ АЛБАНИИ С ЭЛЛИНИСТИЧЕСКИМ МИРОМ

Письменные источники и материалы археологических раскопок дают возможность изучать экономическую жизнь населения Азербайджана в античное время.

В начале статьи говорится о сущности эллинизма, о роли торговли в экономической жизни албанских городов. Античные авторы сообщают, что кроме сухопутных, в Азербайджане существовали и морские и речные пути.

Земледелие и скотоводство составляли основу экономической жизни населения Албании в античное время. В статье говорится также о производстве и о развитии производства изделий из стекла и керамики.

В статье также подчеркиваются местные преимущества географического положения страны в торговых отношениях Атропатены и Албании изучаемого времени.

FARIDA ALIEVA

*Baku State University
the Department of the Ancient and Middle Ages history*

ECONOMIC RELATIONS OF ALBANIA WITH HELLENISTIC WORLD

Written sources and materials of unique excavation give an opportunity to research economical life of Azerbaijan's population in the ancient period.

At the beginning of article saying about point of the Hellenism and about role of trade in economical life of the Albanian's cities.

Ancient authors inform that in the Azerbaijan except overland route there were river way and seaway.

Agriculture and cattle raising were base of economical life Albania in the ancient period.

Brown ware, ceramics, glass were also developed in that epoch.

And of course, Azerbaijan was in the comfortable geographical location for development of trade relations.

Rəyçilər: t.ü.f.d.E.Kərimova,t.e.d.Q.S.İsmaylov

Bakı Dövlət Universiteti, Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının 26 aprel 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.№08).